

Anna-Maria Lesigang - Bruckmüller

LATINSKO PISMO PRIMOŽA TRUBARJA
ADAMU BOHORIČU

v primerjavi s humanističnimi pismi Erazma Rotterdamskega

Med Trubarjevimi 83 pismi so le štiri v latinskem jeziku, vsa druga do sedaj odkrita pisma je napisal v nemščini, niti enega pa v slovenščini. Eno izmed njih je bilo deležno prav posebne pozornosti,¹ namreč pismo Adamu Bohoriču, v katerem Trubar toži o slabem stanju izobrazbe v svoji domovini.² To pismo še danes velja za dokaz dejanske kulturne zaostalosti slovenskih dežel v Trubarjevem času:³ Anton Sovrè je Trubarjevo formulacijo *barbarica calamitas* neustrezno prevedel v slovenščino kot »*bedno rovtarstvo*«. ⁴ To frazo zelo radi citirajo. V zadnjem času je tako tedanji slovenski minister za kulturo Vasko Simoniti v dveh govorih ob praznovanju petstoletnice rojstva Primoža Trubarja v spominskem letu 2008⁵ navedel prav to mesto; služilo je tudi kot naslov članka ob štiristoti obletnici izida *Biblije*

- 1 Članek je nastal na pobudo doc. dr. Vincenca Rajšpa, direktorja Slovenskega znanstvenega inštituta na Dunaju. Gospe dr. Elisabeth Klecker (Univerza na Dunaju) se zahvaljujem za misli in napotke. Predvsem pa sem prof. dr. Primožu Simonitiju zelo hvaležna za pregled članka in dragocene nasvete.
- 2 Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja* (Epistolae Slovenorum illustrium 7). Ljubljana 1986, 198. Isti: *Trubar, Primož*, v: Slovenski biografski leksikon, IV. zvezek (T-Ž), Ljubljana 1980–1991, str. 206–225. Mirko Rupel, *Primož Trubar. Življenje in delo*. Ljubljana 1962 (faksimile Trubar-Kreljevega pisma med stranema 176/177). Isti: *Primus Truber. Leben und Werk des slowenischen Reformators*. Deutsche Übersetzung und Bearbeitung von Balduin Saria, München 1965 (Südost-europaschriften Bd. 5)
- 3 Prim. npr. Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I*. Ljubljana 1963, 50.
- 4 Rajhman (op. 2), 199.
- 5 <http://www.trubar2008.si/novice/nagovori/index.html> (zadnji dostop: 19. 2. 2009)

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Jurija Dalmatina.⁶ Izraz se je znašel celo v leposlovju: v delu Zvoneta Štrublja reformator po svojem zadnjem odhodu iz Ljubljane v fiktivnem notranjem monologu s temi besedami premišljuje o kulturnem položaju svoje domovine.⁷

Že Primož Simoniti⁸ je v svojem delu o humanizmu pri Slovencih dokazal, da prebivalci Kranjske, Štajerske in Koroške sploh niso bili »rovtarski«. Slovenske dežele niso bile kulturno ne bolj ne manj razvite kot vse druge notranjeavstrijske habsburške dedne dežele. Slovenske dežele sicer pred ustanovitvijo graške univerze leta 1585 res niso imele nobene »lastne« univerze, vendar so imeli mnogi učenjaki s Slovenskega pomembno vlogo na dunajski univerzi in na dvoru cesarja Maksimilijana.⁹ V srednjem veku so bile v slovenskem prostoru redke stolne in samostanske šole, pomembnejše so bile župnijske šole, ki so jih od konca 13. stoletja polagoma nadomeščale oz. prevzemale mestne šole.¹⁰ Večina šol je dokazanih na severu in zahodu slovenskega poselitvenega območja.¹¹ V mestnih šolah je bil največji poudarek na učenju osnov računstva in trgovanja. V slovenskem primorju so večinsko romanska mesta finančno podpirala mestne šole zaradi njihovega pomena za trgovino; zaradi bližine severnoitalijanskih univerz je bila izbira posvetnih učiteljev večja, ti pa so bili tukaj tudi dobro plačani.¹² V teh šolah so, kot piše Schmidt, že v iztekajočem se srednjem veku poučevali v italijanskem jeziku, iz česar sklepa, da so torej tudi v mestnih šolah Kranjske gotovo poučevali v nemškem jeziku.¹³ Slovenske dežele so zaradi trgovanja z

6 Matjaž Kmecl, »Ko bi le vsi, ki to **bedno rovtarstvo** v resnici občutijo...«: ob štiristoletnici Dalmatinove Biblije in Bohoričeve slovnice. V: Naši razgledi 33, 24 (28. 12. 1984), 701–702.

7 »... Pot se naglo dviga in kar žal mi je, da sem se prejšnje dni toliko ukvarjal sam s sabo, s svojo nesrečo, ko pa je toliko načrtov za prihodnost, da iz slovenskih dežel končno preženemo to **bedno rovtarstvo**...« V: Zvone Štrubelj, *Pogum besede. Primož Trubar 500 let. 1508–2008*. Celovec 2008, 164.

8 Primož Simoniti, *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana 1979.

9 Simoniti (gl. op. 8), poglavja 5–9.

10 Schmidt (gl. op. 3), 17–30.

11 Schmidt (gl. op. 3), 34.

12 Schmidt (gl. op. 3), 28.

13 Schmidt (gl. op. 3), 29–30; 34.

Italijo že zgodaj prišle v stik s humanističnimi strujami.¹⁴ Domneva, da si pred Trubarjem v slovenskih deželah niso sploh nič prizadevali za izobraževanje, bi bila torej zgrešena.

V svojem pismu učenemu Adamu Bohoriču¹⁵ Trubar torej toži o brezupnem stanju izobrazbe v svoji domovini. Trubar prosi Bohoriča, ki je bil Melanchthonov učenec in med letoma 1551 in 1563 vodja lastne šole v Krškem, da za prvim rektorjem Lenartom Budino prevzame vodenje javne stanovske šole v Ljubljani. Pismo je bilo napisano 1. avgusta leta 1565 z roko Sebastijana Krelja, po koncu Trubarjevega tretjega bivanja v Ljubljani, saj je moral Trubar že proti koncu junija zapustiti Kranjsko (o tem neskladju glej nižje). Ko je Trubar leta 1560 sprejel mesto superintendenta v Ljubljani, je po zgledu Württemberga, kamor se je bil zatekel v letih pred tem, začel pisati *Cerkovno ordningo*, ki je povsem v duhu reformatorjev obravnavala med drugim tudi izobraževanje. Ta *Cerkovna ordninga* je bila usodna zanj, ker jo je objavil brez potrditve deželnega gospoda; novi deželni gospod, Karel Notranjeavstrijski, pa je na Kranjskem uvedel protireformacijo in ukazal Trubarja s koncem junija 1565 izgnati.¹⁶

Primož Trubar, oz. dejanski pisec, Sebastijan Krelj, je v svojem pismu z dne 1. avgusta 1565 torej pisal:

Humanissime vir. Non dubitamus te perspicere ac non semel deplorare tristem hanc harum regionum patriae nostrae calamitatem ac barbariem: utpote, in quibus bonarum artium humaniorumque studiorum contemptus et neglectio passim iam turpiter dominatur. Sed utinam omnes, quotquot istam barbaricam calamitatem vere sentiunt, etiam suas preces, studium, consilium et operas ad eam profligandam nobiscum intenderent coniungerentque. Nos etenim, qui agnoscimus praecipue, scholis ecclesiae ut sinistra manu opus esse, huic curae ab initio summo studio incubuimus, ac tandem

14 Ferdo Gestrin, *Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju*, ZČ XXIX, 1-2, 1975, 89–108, tu: 106; citirano po: Simoniti (gl. op. 8), 119.

15 Jože Toporišič, *Bohorič, Adam*. Enciklopedija Slovenije 2. Ljubljana 1987, 303.

16 Rolf-Dieter Kluge, *Zum 500. Geburtstag des slowenischen Reformators Primus Truber*. Tübinger Blätter 2008. 26–34; tu: 33. http://www.tuebingen-info.de/tueblaetter/tueblaetter_leseprobe2.pdf (zadnji dostop 19. 2. 2009)

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

proceres nostrae provinciae multum supplicando et instando permovimus, ut ad instaurandam erigendamque frequentiore scholam hic Labaci auxilium atque sumptus benigne liberaliterque promiserint constituerintque. Eam curam et sollicitudinem nunc in primis nobis imposuerunt iusseruntque nos clementer, statim unum aut alterum virum bonum, literatum, nostratem, ἄοκνον των πόνων (impigrum seu non destractantem labores), accessere.¹⁷

Veleomikani mož! Ne dvomimo, da dobro poznaš in neredko obžaluješ nesrečno kulturno zaostalost naše ožje domovine, saj je prava sramota, kako se vsepovsod šopiri zaničevanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe. Toda ko bi le vsi, ki to bedno rovtarstvo v resnici občutijo, hoteli združiti z nami svoje želje in gorečnost, svoje misli in delo ter z nami vred napeti vse sile, da mu napravijo konec. Zakaj mi, ki nam je posebno jasno, da so šole cerkvi potrebne kakor leva roka, smo ti stvari že od kraja posvečali največjo skrb in prizadevnost in smo naposled z mnogimi prošnjami in moledovanjem pripravili prvake naše dežele do tega, da so dobrohotno in širokosrčno obljubili in določili denarno pomoč za ustanovitev javne šole tu v Ljubljani. Zdaj so nam naložili predvsem to skrb in nalogo ter nam milostno ukazali, naj nemudoma poiščemo in pridobimo enega ali drugega dobrega in izobraženega moža, domačina, takega, ki se ne bo plašil truda.¹⁸

Na prvi pogled bi si res morali misliti, da je Trubar (Krelj) med samimi barbari. Besede kot so *calamitas*, *barbaries*, *contemptus* ali *profligare* so ostri izrazi, in zlahka bi zato verjeli, da je bilo stanje izobrazbe v teh deželah, ki sta jih takrat ogrožali kuga in turška nevarnost, dejansko skrajno obžalovanja vredno. Simoniti prikazuje nekoliko drugačno podobo položaja šolstva v tistih letih: poleg cerkvenih latinskih šol je bila v Ljubljani od pribl. 1535 do 1563 latinska šola Lenarta Budine, ki je prej delal v Baslu v Frobenovi tiskarni ter živel in deloval v baselskih humanističnih krogih okrog Erazma. Leta 1563 je postal rektor nove stanovske šole. Mnoge svoje

17 Rajhman (gl. op. 2), 198.

18 Prevod Anton Sovrè; iz: Rajhman (gl. op. 2), 199.

absolvente je dovolj izobrazil, da so na Dunaju lahko uspešno študirali.¹⁹ Od srednjega veka dalje je tudi Nemški viteški red poučeval v svoji šoli, v prvi polovici 16. stoletja pa je nastala še nemška mestna šola.²⁰

Ker so bile torej tudi pred letom 1565 v Ljubljani, pa tudi v drugih mestih šole – in to, kot kaže primer Budine, celo zelo uspešne – in ker je vsekakor mogoče dokazati prizadevanja za višjo izobrazbo, je treba razlog za to formulacijo iskati kje drugje. Že samo dejstvo, da se je Trubar (oz. pravi pisec, Sebastijan Krelj) v tem pismu odločil za latinski jezik, čeprav je sicer večinoma dajal prednost nemščini, kaže, da je pisec s tem hotel dati pismu poseben pomen: z izbiro latinščine se zavestno uvršča med humanistične izobražence. V jezikovni rabi humanistov take krepke formulacije niso nenavadne, beseda *barbaries*, *barbarus* ali *barbaricus* pa je skorajda ključna za humaniste, saj označuje vse tisto, kar ni humanistično, v prvi vrsti slabo latinščino srednjeveških sholastikov. Petrarca in drugi zgodnji humanisti so poleg tega vse neitalijanske dežele imeli za barbarske, poznejši pa predvsem Nemčijo in njen jezik. Šele Enea Silvia so diplomatske potrebe prisilile naslikati v svoji *Germaniji* nekoliko bolj pozitivno sliko Nemčije.²¹ Prikaz Dunajčanov in Avstrijcev v njegovi *Historia Austrialis* pa izdaja splošni odnos humanista do teh prebivalcev na drugi strani Alp, ki naj bi vsi radi veliko pili, jedli, nečistovali ter naj bi bili poleg tega lokavi, nezvesti in naj ne bi bili za nobeno rabo.²² Šele škof Pietro Bonomo je (po besedah Avgušтина Prygla – Tyferna oz. Andreja Endlicherja) pomagal na dvoru cesarja Friderika III. pregnati *odiosam barbariem*.²³

Besedo *barbaries* je treba torej razumeti glede na njeno rabo pri humanistih, dobesečno kot njihovo »bojno geslo«; za zgled bomo na

19 Simoniti (gl. op. 8), 113–118; Schmidt, 57.

20 O slovenskem šolstvu v dobi reformacije in o Trubarjevih prizadevanjih za »splošno« osnovno šolo gl. Schmidt (gl. op. 3), 42–64.

21 Peter Amelung, *Das Bild des Deutschen in der Literatur der italienischen Renaissance (1400-1559)*. (Münchner romanistische Arbeiten 20) München 1964; predvsem 2. poglavje, Petrarca und die Humanisten und ihr Barbaren-Verdikt, 35–66.

22 Jürgen Sarnowsky (Ur.), Aeneas Silvius de Piccolomini: *Historia Austrialis – Österreichische Geschichte*. Darmstadt 2005. 18–29; 523.

23 Simoniti (gl. op. 8), 107.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

naslednjih straneh navedli nekaj mest iz pisem humanista Erazma Rotterdamskega.²⁴ Zdi se primerno, da izberemo prav njega, saj je Trubar v svojih učnih letih pri škofu Petru Bonomu v Trstu (sredina dvajsetih let 16. stoletja) prišel v stik predvsem z Erazmovimi spisi, ki jim je še tudi pozneje pripisoval velik pomen. Na Erazmove *Annotationes* k njegovemu prevodu *Nove zaveze* se je Trubar opiral pri svojem prevajanju, kar tudi izrecno priznava.²⁵ V mogočnem korpusu Erazmovih pisem, ki obsega 11 zvezkov,²⁶ se pokaže, v kakšnem smislu so humanisti uporabljali besedo *barbaries*. Videlo se bo tudi, da krepkejši izrazi niso nobena redkost. V sledečem citatu iz Erazmovega pisma Korneliju Gerardu (1489?) postane bolj jasno, da so v očeh humanistov srednjeveški sholastiki kratkomalo *barbari*:

Haud aliter quoque priscis saeculis cum omnium artium, tum praecipue eloquentiae studia apprime floruisse constat; atque inde rursus *barbarorum* increscente pertinacia ita evanuisse ut ne vestigium reliquum videre fuerit. Tum coepere illiteratissimi quique, qui nunquam didicere, docere quod nesciebant; docere, inquam, magna mercede nil scire, stultiores reddentes discipulos quam acceperant, imo et eo redigentes ut se ipsos quoque nescirent. Tum a tergo reiectis veterum praeceptionibus itum est ad recentia quaedam imperitiae praecepta, puta modos significandi, verbosa commenta, et ad ridiculas grammaticae disciplinae regulas deliramenta innumera. Et cum iam omnia summo sudore perdidicerant, in id literarum eloquentiaeque conscenderant fastigium ut ne unam quidem orationem Latine proferre noverint. Et sane, quantum mihi videre videor, si id *barbarum hominum genus* eo quo coeperat cursu perrexisset, nescio in quam novam sermonis speciem nostram Thalamiam vertissent.²⁷

Znano je, da je prav tako tudi v prejšnjih stoletjih cvetel študij vseh umetnosti, zlasti študij govorništva; in da je potem zopet zaradi naraščajoče trmoglavosti barbarov tako zelo zakrnel, da se je zdelo,

24 Cornelis Augustijn, *Erasmus*. V: Theologische Realenzyklopädie 10. Berlin–New York 1982. 1–18.

25 Igor Grdina, *Der Humanismus und Primus Truber*. (V tisku); Simoniti (gl. op. 8), 233 sl.

26 P. S. Allen, *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*. I–XI. Oxford 1906–1947.

27 Allen (gl. op. 26) I, 108.

da ni ostala za njim niti sled. Tedaj so prav najbolj neizobraženi, ki se nikdar niso učili, začeli poučevati to, česar sami niso vedeli; poučevati, pravim, z velikim trdom, kako nič vedeti, tako da so učence odpuščali neumnejše kot so jih sprejeli, in da so jih celo spravili tako daleč, da tudi sami sebe niso več poznali. Tedaj so zavrgli pravila starih in prevzeli novejša pravila nevednosti, na primer načine označevanja, dolgovезne izmisleke, ter smešna slovnična pravila in brezštevilne neumne reči. In ko so se že vse z največjim trdom naučili na pamet, so se povzpeli na vrhunec učenosti in zgovornosti, ne da bi znali povedati vsaj en latinski govor. In res, kolikor se mi zdi, če bi ta rod barbarskih ljudi nadaljeval v smeri, v kateri so začeli, ne vem, v katero novo vrsto jezika bi spremenili našo latinščino.²⁸

Barbari so torej tisti, ki so odgovorni za slabo stanje latinskega jezika. Beseda se ne nanaša na nekakšne tuje barbаре, temveč na tiste učenjake oz. teologe, ki so uporabljali srednjeveško govorno (lahko bi rekli »kuharsko«) latinščino, ta pa se je humanistom, ki so si prizadevali za čisto, klasično latinščino, zdela grozotna.

Erazem piše leta 1519 poln hvale angleškemu kardinalu Wolseyju, cerkvenemu dostojanstveniku in mecenu, ki je bil takrat na višku svoje moči in ki *Britanniam ex aerea auream facere molitur* (»si prizadeva iz železne narediti zlato Anglijo«²⁹):

... quin et liberalium disciplinarum studia, nonnihil hactenus collapsa, sarcis, politiores literas, cum veteris inscitiae patronis adhuc colluctantes, favore tuo fulcis, auctoritate tueris, splendore ornas, benignitate foves, magnificis salariis invitans eruditissimos quosque professores.³⁰

... da, celo študij dobrih ved, ki so do zdaj v nemajhni meri sesute, obnavljaš, s svojo naklonjenostjo podpiraš uglajeno slovstvo, ki se še zdaj bojuje z zaščitniki stare nevednosti, ščitiš ga s svojo avtoriteto, krasiš ga s svojim sijajem, v svoji dobrotljivosti ga podpiraš, tako da z zelo velikodušnimi plačami vabiš vse najbolj učene profesorje.

28 Prevod tega in vseh naslednjih Erazmovih citatov: Annamaria Lesigang-Bruckmüller in Veronika Pflaum.

29 Allen (gl. op. 26) III, 587.

30 Allen (gl. op. 26) III, 588.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Skromno, pa vendar v pričakovanju ponovnega vabila iz Anglije, piše dalje:

Mihi sat est quod hoc laudis fero, si tamen promereor, ut dicar unus ex eorum numero fuisse qui crassissimam *barbariem* ac pudendam infantiam, quas hactenus nobis opprobrabat Italia, ab hisce regionibus depellere conati sunt.³¹

Zame je dovolj, da me, če si to pač zaslužim, hvalijo za to, da o meni govorijo, da sem bil eden izmed tistih, ki poskušajo pregnati iz teh dežel najsurevjšo neomikanost in sramotno nezmožnost izražanja, ki nam jo Italija doslej očita.

Erazem se je v mlajših letih pogosto zadrževal v Angliji. Leta 1518 si je pri svojih podpornikih še močneje prizadeval za vrnitev, vendar brez uspeha.³² Kardinal Wolsey je v Oxfordu ustanovil šest novih profesur, iz katerih je pozneje nastal Cardinal's College (zdaj Christchurch College).³³ Ni izključeno, da si je Erazem prizadeval za eno izmed njih. *Barbaries* je spet mišljena v pomenu jezikovne, latinske nekultiviranosti, okrepljene z *infantia* – nezmožnostjo izražanja nasploh, močan izraz, ki pa spet pomeni le nezadovoljivo latinščino; močan kot formulacija *veteris incitiae patroni* – zagovorniki ali zaščitniki »stare nevednosti«. Italija kot samozavestno središče in kot izhodišče humanizma je še dolgo ostajala ideal, ob katerem so merili kulturo ali nekulturo drugega naroda. Toda v 16. stoletju so se nemški humanisti začeli upirati italijanski klišejski sodbi, češ da so sami barbari. Erazem sam je občutil globoko občudovanje za vso italijansko kulturo, vendar ga je odbijal italijanski predsodek o barbarskih Nemcih; čeprav priznava, da je do nedavnega v Nemčiji vladala *horrida barbaries*, vendar poudarja, da se situacija na severni strani Alp zelo izboljšuje.³⁴

31 Allen (gl. op. 26) III, 588.

32 Allen (gl. op. 26) III, 588.

33 Allen (gl. op. 26) III, 588.

34 Amelung (gl. op. 21), 66–73 (Die Reaktion der Deutschen auf das Barbaren-Verdikt der Italiener); tu: 69.

Erazem v spodnjem pismu upa, da Nemci zmorejo slediti dobremu zgledu Anglije in pregnati *barbaries* iz svoje dežele: leta 1519 piše iz Antwerpna Albertu Brandenburškemu:

Apud Anglos triumphant *bonae litterae*. Rex ipse cum sua Regina, Cardinales ambo, Episcopi ferme omnes toto pectore tuentur, fovent, alunt ornantque. Rabulis omnibus per Regem impositum est silentium. Spero idem fore apud Germanos, si tuae reverendissimae dignitatis tuique similium favor aspirarit: quod ut faciat, etiam atque etiam rogo. Nihil enim non moliuntur sycophantae quidam, praesertim hic ubi *barbaries* terris excessura videtur extrema posuisse vestigia: quanquam et hi mitescunt, incipiuntque suam stulticiam agnoscere.³⁵

Pri Angležih dobre vede [humanizem] slavijo zmago. Sam kralj s svojo kraljico, oba kardinala, skoraj vsi škofi jih ščitijo z vsem srcem, jih podpirajo, hranijo in krasijo. Kralj je vsem rabulistom naložil molk. Upam, da se bo isto zgodilo tudi pri Nemcih, če bo naklonjenost tvojega prečastitega dostojanstva in tebi podobnih dostojanstvenikov to podpirala: vedno znova prosim, da bi se to zgodilo. Neki spletkarji namreč naklepajo prav vse, zlasti tu, kjer se zdi, da bo *barbaries* zapustila deželo in da dela svoje poslednje korake: pa vendar tudi ti popuščajo in začenjajo spoznavati svojo neumnost.

Okoli leta 1520 so nemške univerze prevzele humanizem. Sholaistično teologijo so modernizirali in poleg nje na univerzah dovoljevali tudi *studia humanitatis*, filozofijo so poučevali neposredno iz novo izdanih tekstov, brez srednjeveških komentarjev, mladina se je učila čiste latinščine – skratka, *barbaries* se je zdela premagana.³⁶ Toda že v dvajsetih letih se je situacija na univerzah zopet poslabšala:

Julija leta 1525 je Erazem v Baslu ob kmečkih vojnah pisal Adrianu Barlandu tole o katastrofalnem stanju (cerkvenega) izobraževanja v Nemčiji:

35 Allen (gl. op. 26) III, 594.

36 Arno Seifert, *Das höhere Schulwesen – Universitäten und Gymnasien*. V: Notker Hammerstein (ur.), *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte* Bd. I (15.–17. Jh.), Von der Renaissance und der Reformation bis zum Ende der Glaubenskämpfe. 197–374, tu: 248–251.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Per universam Germaniam simul cum *bonis litteris* omnia fere studia collapsa sunt. Nulla theologorum autoritas. Monachi et sacerdotes publico laborant odio. Faciunt enim mali ut bonis etiam sit male. Video *res humanas* ad Turcicam quandam *barbariem* tendere. Et fortasse sunt principes quibus hic status non displiceret. Agitur hic per rusticos cruenta fabula; quae sit futura catastrophe nescio.³⁷

V vsej Nemčiji so se skupaj z dobrimi vedami sesule skoraj vse znanosti. Teologi nimajo nobene avtoritete. Menihi in duhovniki trpijo zaradi javne osovraženosti. Slabi ljudje namreč naredijo, da gre tudi dobrim slabo. Vidim, da se humanistične vede obračajo v nekakšno turško barbarstvo. In morda obstajajo vladarji, ki bi jim tako stanje ugajalo. Kmetje igrajo tukaj krvavo igro; kakšna katastrofa je pred nami, ne vem.

Z vse glasnejšimi klici po reformi v cerkvi in z vse večjim vplivom Martina Luthra upada ugled teologov, menihov in duhovnikov. Erazem podobno kot Trubar v svojem pismu toži, ker *bonae litterae* propadajo, in se boji, da bi *res humanae*, torej stvar humanistov ali humanistične znanosti, lahko postale žrtev barbarstva, ki je s pridevnikom »turško« močno ožigosano – na tem mestu je treba *barbaries* razumeti dejansko v pomenu »barbarstva« in ne kot nasprotje humanistični latinščini.

Če je bil Erazem spočetka še odprt za Luthra, pa so se kmalu pokazale razlike, ki so okrog leta 1525 pripeljale do razdora med njima. Erazem v naslednjem pismu Johnu Hencklu (napisano v Baslu leta 1526) izraža svojo osuplost nad Luthrovo prepirljivostjo in zlohotnostjo³⁸ in argumentira svoje razočaranje nad Luthrom; vesel da je, da se ni pustil zvleči na njegovo stran. Dalje piše:

Non desinam tamen optare laetum aliquem exitum huius tragoediae, undecunque natae, quomodocunque progressae. Videbam enim fore ut, si victoria cederet quorundam affectibus, Lutheri ruina

37 Allen (gl. op. 26) VI, 111.

38 »arrogantia«, »insatiabilis quaedam conviciandi libido«, »haec hominis intemperantia« – »aroganca«, »nenasitna prepirljivost«, »neobrzdianost tega človeka« (Allen, gl. op. 26, VI, 275sl.).

multas res optimas secum traheret in exitium: veluti nunc videmus ubique frigere linguas ac *bonas literas*, quas intolerabili degravavit invidia. Iacent prisca scriptores; theologia scholastica, quam correctam optabamus, non extinctam, obsolescit. Emoriuntur fere omnes *disciplinae liberales*. Denique ipsum Evangelii nomen factum est apud multos invidiosum, adeo ut vix illa profiteri liceat quae docuit Paulus.³⁹

Vendar ne bom opustil upanja na nek vesel konec te tragedije, od koderkoli že izvira in kakorkoli že napreduje. Videl sem namreč prihajati to, da bi, če bi zmago požele strasti posameznih ljudi, Luthrova poguba potegnila s seboj v propad mnoge zelo dobre stvari: kakor sedaj vidimo, da jeziki in dobre vede, ki jih je v neznosnem sovraštvu pritisnil ob zid, povsod zastajajo. Stari pisci so na tleh; sholastična teologija, za katero smo upali, da bo izboljšana, ne da bo uničena, izgublja svoj ugled. Skoraj vse lepe umetnosti zamirajo. Končno je postalo celo ime Evangelija pri mnogih osovraženo, tako zelo, da se zdi komaj še dovoljeno javno izpovedovati to, kar je učil Pavel.

Erazem Luthra povsem neprikrito obdolžuje propada humanističnih idealov, čeprav so se reformatorji sami imeli za legitimne dediče humanizma.⁴⁰ Erazmov poizkus, da bi spor z Luthrom dvignil na višjo duhovno raven, je spodletel, ko se je Luther na Erazmov spis *De libero arbitrio* odzval s spisom *De servo arbitrio*, v katerem je napadel Erazma osebno. Teologi stare cerkve pa so Erazmu očitali, da je s svojimi spisi utrl pot reformaciji. Erazem sedaj zagrenjen krivi protestante, da povsod, kjer so prišli na oblast, preprečujejo svobodno izražanje mnenja in uničujejo vso pravo kulturo.⁴¹

Nekateri reformatorji so po drugi strani trdili, da je te verske spore mogoče zatreti le, če se odstrani tudi humanizem. V dopisu iz Freiburga iz leta 1531 Erazem opisuje, kako je vse bolj izpostavljen sovražnostim protestantov in kako je izgubil skoraj vse prijatelje, ker se ni hotel priključiti reformirancem:

39 Allen (gl. op. 26) VI, 276.

40 Seifert (gl. op. 36), 256.

41 Augustijn (gl. op. 24), 3.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

... ut quisque antea fuerat iuratissimus amicus, ita vehementissimus hostis esse coepit. Nec licuit interim illis placatoribus uti, adversus quos pro linguis ac bonis litteris gnaviter steteram, qui mundo persuadere conati sunt hoc religionis incendium non posse restingui, nisi simul oppressis et litteris humanioribus et harum fautoribus, inter quos precipuas tribuunt Erasmo.⁴²

... kdor je bil prej najbolj zaprisežen prijatelj, je postal najhujši sovražnik. Medtem tudi ni bilo več mogoče občevati s tistimi spravljljivejšimi, proti katerim sem se vneto zavzemal za jezike in dobre vede, ki so poizkušali prepričati svet, da tega verskega požara ni mogoče pogasiti, če se obenem ne zatrejo tudi humanistične vede in pospeševalci humanističnih spisov, med katerimi pripisujejo najodličnejše Erazmu.

Navedeno mesto pa razen tega kaže, da vprašanje razmerja med reformacijo in humanizmom ni tako jasno in nedvoumno.⁴³

Očitno je torej, da Trubar-Kreljevega pisma Bohoriču ni mogoče razumeti kot opis konkretnega klavrnega stanja izobrazbe na Kranjskem in Štajerskem, temveč da se pismo uvršča med humanistična pisma, katerih avtorji so vedno stremeli za najvišjim idealom izobrazbe. To kaže tudi dejstvo, da je Trubar uporabljal latinščino le v nekaterih okoliščinah. Prevajalcema hrvaške *Nove zaveze* – z njunim delom je bil zelo nezadovoljen in z njim ni hotel imeti nobenega opravka – je tako pisal v jeziku učenjaka;⁴⁴ kmalu nato je v nemškem pismu enemu izmed njih ubral zopet prijaznejše strune.⁴⁵ Švicarskemu reformatorju Heinrichu Bullingerju je naslovil pet pisem, eno izmed njih v latinščini.⁴⁶ To pismo je bilo poročilo o njegovi učeni prevajalski dejavnosti in hkrati spremno pismo k »vzorcu«⁴⁷ treh tiskanih pol. Najbrž se mu je zdelo primernejše, da je v tem primeru uporabil latinščino. Znano je njegovo opravičilo, ki ga je v drugem

42 Allen (gl. op. 26) IX, 181.

43 Prim. tudi Primož Simoniti, *K vprašanju razmerja med humanizmom in reformacijo*. V: isti, *Med humanisti in starimi knjigami (Razprave in eseji 59)*, Ljubljana 2007, 22–36; tu: 27sl.

44 Antonu Dalmati in Štefanu Konzulu; Rajhman (gl. op. 2), 135sl.

45 Antonu Dalmati; Rajhman (gl. op. 2), 137.

46 Rajhman (gl. op. 2), 32sl.

pismu Bullingerju formuliral v latinščini: ne piše rad v latinščini, ker se boji, da bi delal napake in grešil zoper Prisciana:

Vobis et huiusmodi eruditissimis viris Latine haud libenter scribo, nisi necessitate compulsus, sicuti d. Vergerio semper latine scribere cogor, postquam Germanicam linguam non intelligit, nam vereor in scribendo latine ne comittam aliquem soloecismum et ne peccem in Priscianum.⁴⁷

Vam in takšnim nadvse učenim možem nerad po latinsko pišem, razen če je nujno, kakor sem na primer zmeraj prisiljen pisati latinsko gospodu Vergeriju, ker nemškega jezika ne razume; zakaj bojim se, da ne bi, če latinsko pišem, napravil sintaktične napake in grešil zoper Prisciana.⁴⁸

Humanistični ideal čistega jezika, ki ga uteleša Priscianova slovnica, se mu zdi nedosegljiv, in to odkrito priznava. (Če bi moral Priscian popraviti ta citat, bi bil res nesrečen zaradi popolnoma neklasičnega veznika *postquam* – »potem ko« v vzročnem pomenu; klasično bi bilo treba tu postaviti *cum*, *quoniam* ali kaj podobnega.⁴⁹)

Postavlja se še vprašanje pravega avtorstva uvodoma citiranega pisma: tretji odhod Trubarja iz Ljubljane je v strokovni literaturi datiran s koncem junija 1565,⁵⁰ pismo pa je bilo napisano šele prvega avgusta tega leta. Pismo je podpisano s »Primus Truberus m. s. subscripsit. Sebastianus Crellius manu propria scripsit.« Zato so sklepali, da je Sebastijan Krelj pismo napisal za Trubarja, ta pa ga je podpisal. Če pa pomislimo na neskladnost obeh datumov, se postavlja vprašanje, ali je Trubar pismo dejansko sam podpisal. Ali je šele pozneje odpotoval ali pa je Krelj sam od sebe postavil Trubarjevo ime pod pismo. Humanistične formulacije torej verjetno niso Trubarjeve, ampak Kreljeve, pri čemer pa je moral Trubar dati pobudo za nastanek tega pisma.

47 Rajhman (gl. op. 2), 27.

48 Rajhman (gl. op. 2), 29.

49 Gl. »postquam«, v: P. G. W. Glare (ur.), Oxford Latin Dictionary II. Oxford 1976. 1414; »postquam«, v: Aegidius FORCELLINI etc., Lexicon totius latinitatis. Padua 41940. Tom. III, 780.

50 Rajhman, Trubar, SBL (gl. op. 2), 210.

RAZPRAVE, ŠTUDIJE

Slovenske dežele so bile zaradi turške nevarnosti ter vrenja socialnih in verskih sporov gotovo v težkem položaju, ki se je odražal tudi v izobrazbi in omiki. Vendar bi bilo pretirano razumeti izraz »rov-tarstvo« dobesečno. Pogled v korpus Erazmovih pisem jasno kaže, v kakšnem pomenu so humanisti uporabljali besedo *barbaries*. Vsa Evropa je bila v 16. stoletju v težavnem položaju, kar se tiče negovanja višje humanistične izobrazbe. Trubarjevo pismo torej ne opisuje slovenskega posebnega primera, temveč del takratne evropske realnosti, in sicer v običajni terminologiji (pozni) humanistov.

Prevedla Veronika Pflaum